

**Є. Борщук,  
В. Приймак**

## **СИСТЕМНІСТЬ ПРОЦЕСІВ ДЕТИНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ**

**Досліджено структуру і масштаби функціонування тіньової економіки України. Встановлено, що розвиток тіньової економіки є надзвичайно складною та великомасштабною проблемою для всіх країн перехідного періоду, яка пов'язана з економічною і соціальною безпекою. Обґрунтовано положення, що детінізація економіки є актуальною, як з теоретичного боку, так і для формування практичних засобів нормалізації соціально-політичних процесів. Доведено, що розроблення механізмів детінізації економіки повинно відбуватись на основі системного аналізу структури і особливостей функціонування тіньової економіки.**

**Ключові слова:** тіньова економіка, тіньові економічні процеси, детінізація, управління.

Широкий резонанс в суспільстві отримало рішення українського уряду про збільшення мінімальної заробітної плати до 3200 грн. Серед інших причин прийняття такого рішення називалась необхідність зменшення масштабів тіньової економіки, які вже давно перевищили допустимі межі. З одного боку, можна повністю погодитись із таким рішенням, оскільки в центрі боротьби з тіньовою економікою перебуває проблема подолання бідності. З іншого боку, українські реалії засвідчують, що підвищення зарплати далеко не завжди спричиняє зменшення масштабів бідності основної частини населення країни. Намагання знизити рівень тінізації економіки одноактним адміністративним заходом може призвести до протилежного ефекту. Тому, не зважаючи на постійне декларування уряду щодо зменшення масштабів бідності і тіньових соціально-економічних процесів, Україна за різними оцінками ООН, знаходиться у числі найбідніших країн із наймасштабнішою тіньовою економікою не тільки в Європі, але й у всьому світі. Можна по різному ставитись до цих оцінок, але для суспільства важливою є думка уряду. Кількість сімей і частка населення, які отримують субсидії та інші соціальні доплати (кількість, яку оголошує не ООН, а уряд) цілком відповідає саме такій оцінці – неможливість оплачувати комунальні послуги – це свідчення зубожіння населення.

Вже упродовж тривалого періоду часу Україна належить до країн із ринковою економікою, природним атрибутом якої, навіть у найбільш розвинених країнах, є тіньова економіка. Специфікою України є масштабність і тип функціонування тіньових економічних процесів. На думку З. Варналія, Україна є тіньовою парадержавою, яку він трактує як утворення державного типу на макроекономічному рівні, в якому внаслідок високого рівня корупції і тінізації державні послуги і суспільні блага розподіляються за ринковими принципами. Мається на увазі, що саме в такому утворенні остаточно формуються і ефективно діють корупційні ринки державних послуг і суспільних благ [1].

На думку провідних учених, тіньова економіка виникає тоді, коли дії владних та регулюючих структур держави, окремих людей або їх груп вступають у протиріччя з об'єктивними економічними законами. Світова практика свідчить, що обсяги тіньової економіки країни є своєрідним індикатором її дієздатності: чим слабша держава, тим

більші масштаби тінізації. Тому проблема детінізації економіки тісно пов'язана з формуванням сильної стабільної держави. При цьому, конкретні дії з детінізації мають містити заходи не лише з оздоровлення економіки, а й зі зміцнення дієздатності держави загалом [2].

Обсяги тіньового сектору в економічно розвинутих країнах світу тримаються на рівні, що не має суттєвого впливу на соціально-економічні процеси у суспільстві (5 – 12% ВВП). При розмірах тіньового сектору у 30% ВВП настає критична межа, перевищення якої свідчить про функціонування у країні відтворювальної системи тіньових економічних відносин. За твердженням експертів МВФ, питома вага тіньової економіки підвищується на ранніх етапах переходу до ринку, однак потім починає знижуватися з прогресом реформ та скороченням корупції в органах державної влади. За підрахунками фахівців, до 50% фінансового капіталу в Україні має “тіньове” походження, а неофіційний внутрішній валютний обіг (поза банками) становить близько 10 млрд дол. США. Розвиток “тіньової” економіки є надзвичайно складною та великомасштабною проблемою перехідного періоду. Ця проблема пов'язана з економічною і соціальною безпекою України і потребує як економічного, так і соціального державного регулювання [3].

Проблеми дослідження тіньової економіки та її детінізації для України на сьогодні є актуальними як з теоретичного боку, так і для формування практичних засобів оптимізації соціально-політичних процесів. Різні підходи до аналізу тіньових економічних процесів тіньової економіки та її детінізації знайшли відображення у працях як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Зокрема, теоретичні та прикладні основи дослідження тінізації висвітлено в наукових працях А. Базилюк, В. Засанського, І. Мазур, А. Портеса, В. Танзі, та інших. Про особливості теоретико-прикладних засад детінізації йдеться в працях П. Гутмана, Г. Ернсте, В. Мамутова, В. Мандибури, В. Поповича, В. Предборського, К. Харта. Водночас, необхідно зазначити, що низка питань, пов'язаних із цією проблематикою, потребує використання системного підходу. Саме на основі системного підходу до аналізу тіньової економіки повинні розроблятися практичні інструменти зменшення масштабів тіньової економіки.

Метою статті є системний аналіз проблем детінізації національної економіки.

Тіньова економіка України приносить максимальні прибутки тим, хто має виключні можливості не тільки у використанні ресурсів, але і підтримки інтересів визначеною політичною групою. За даними міжнародних експертів, Україна належить до двадцятки країн-лідерів із найбільшим обсягом впливу тіньового капіталу з країни, який можна розглядати як потужний незадіяний інвестиційний ресурс та ресурс стабілізації фінансової системи України [4].

Для України на даному етапі її розвитку масштаби тіньової економіки стають суттєвою загрозою національним інтересам країни й національній безпеці в економічній сфері. Існування масштабного тіньового сектору економіки України значною мірою обумовлено неефективністю державних важелів регулювання економічних процесів, недоліками економічної і правової політики. В офіційних заявах керівників виконавчої влади зазначається, що нині рівень тінізації економіки становить 47 – 50% і значно переважає пороговий граничний рівень (20%), з перевищенням якого у країні створюються умови економічної небезпеки [5].

До головних негативних моментів функціонування тіньової економіки провідні учені зараховують:

– держава втрачає податкові надходження до бюджету, якщо такі суми не враховуються і не оподатковуються;

– низька ефективність управлінських рішень;

– скорочення внутрішніх і зовнішніх інвестиційних ресурсів.

Серед основних чинників, які визначають надзвичайне зростання обсягів національного сектору тіньової економіки, можна назвати: неефективність управління державною власністю і захисту прав власників; відсутність стабільного законодавства, яке регламентує економічну діяльність; недоліки у діяльності судової влади; незбалансованість державної регуляторної політики; відсутність стабільного законодавства, яке регламентує економічну діяльність [6].

Тіньова економіка – це складне явище, представлене як сукупність неконтрольованих і не регульованих як протиправних так і законних економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності, які мають на меті незаконне (неофіційне) отримання доходу. Без урахування тіньової економіки стає неможливим проведення економічного аналізу на макро- і мікрорівнях, прийняття ефективних управлінських та законодавчих рішень. Ігнорування такого суперечливого та полісистемного явища, як тіньова економіка, спричиняє суттєві помилки у визначенні макроекономічних показників, та неадекватну оцінку найважливіших процесів і тенденцій, тактичні та стратегічні прорахунки щодо забезпечення конкурентоспроможності економіки. Детінізація економіки – це цілісна система дій, спрямована передусім на подолання та викорінення причин: передумов тіньових явищ та процесів. Стратегічною метою детінізації економіки має стати істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів в легальну економіку та примноження національного багатства. Виведення на “світло” тіньових капіталів сприятиме вагомому збільшенню національного інвестиційного потенціалу і ступеня його реалізації, матиме значний позитивний ефект для бюджетної сфери, слугуватиме зміцненню довгострокової стабільності та зорієнтованості національної економіки на стратегічний розвиток і зростання, сприятиме зміцненню економічної безпеки держави [7].

Необхідність системного дослідження процесів тінізації економіки обумовлена і тим, що тіньовий сектор серйозно впливає на всі соціально-економічні процеси в суспільстві, потребує врахування його при проведенні аналізу та при прийнятті управлінських рішень. Проблему тінізації економіки можна вирішити лише за наявності системного підходу з використанням комплексних методів, механізмів, інструментів та засобів державного регулювання. Складність вирішення цієї проблеми обумовлена тим, що:

– проблеми тіньової економіки є одними із найскладніших, вони проявляються на всіх рівнях відносин – особи, регіональному, національному та міжнародному рівнях; їх вирішення з використанням лише законодавчих змін в межах однієї держави неможливе;

– масштаби тінізації у більшості державах світу загрозливі, але політика її протидії стосується лише подолання окремих проявів, реалізації відокремлених програм (відмивання “брудних” грошей, боротьби з економічною злочинністю тощо) виключно у межах національних економік чи окремих територій;

– тіньовий сектор має безпосередній вплив на всі без винятку соціально-економічні процеси, які відбуваються в суспільстві, та без його урахування і регулювання неможливо ефективно управляти розвитком національного господарства;

– форми прояву тіньової економіки неоднозначні для більшості економічних систем, але вона присутня у всіх економіках світу, причому в значних масштабах [8].

Крім того, Україна як і більшість пострадянських країн на сьогодні є країною з критичним рівнем тіньової економіки, коли всі суспільно-політичні та соціально-економічні процеси практично вже не підпадають під нормальне регулювання і управління з боку держави. Необхідність дослідження тіньової економіки обумовлена також тим, що Україні на сьогодні необхідно визначити власну довгострокову модель соціально-економічних реформ на основі вивчення, переосмислення і використання світового досвіду протидії негативним проявам тіньової економіки і передусім досвіду країн ЄС. Це зумовлює об'єктивну необхідність розробки теоретико-методологічної концепції щодо практичної реалізації шляхів і способів детінізації національної економіки в сучасних умовах функціонування національної економіки [9].

Оскільки зменшення масштабів тіньової економіки це не одномоментний акт, а використання системи відповідних інструментів і механізмів впродовж тривалого періоду, то це обумовлює необхідність розробки державної стратегії детінізації національної економіки. Принципи такого роду стратегії вже давно запропоновані провідними вітчизняними дослідниками тіньових економічних процесів. Серед них можна виокремити:

- створення сприятливих умов для легалізації зайнятості населення;
- сприяння розвитку банківської системи і забезпечення ефективної діяльності фінансових ринків;
- скорочення рівня монополізації виробництва і розвитку конкурентного середовища;
- підвищення ефективності економічних механізмів державного нагляду і контролю за підприємницькою діяльністю, посилення правового захисту майнових прав держави;
- підвищення ефективності системи управління кор-поративними правами;
- розробка відповідного правового забезпечення процесу легалізації доходів [10].

Загалом, основними причинами, які гальмують процес виходу економіки України з тіні, є:

- системні вади податкової політики (чинна податкова система фактично зосереджена на максимальному залученні надходжень до бюджету, без урахування можливих негативних наслідків надмірного фіскального тиску на суб'єктів господарювання та громадян);
- відсутність повноцінного ринкового середовища (уповільнення інституційних, структурних та економічних змін, недосконалість ринкових механізмів призводять до неузгодженості державної економічної політики з інтересами суб'єктів господарювання, які змушені самостійно розробляти неформальні механізми взаємної співпраці);
- високий рівень корупції та некомпетентність державних службовців (корупція є одним із головних чинників, який впливає на розвиток України та залишається одним із найбільших перепон на шляху її інтеграції до світового співтовариства);
- нестабільність інвестиційного та підприємницького клімату;
- недостатній захист інвесторів;
- нестабільне політичне середовище тощо [11].

У цьому контексті головним завданням державного управління процесами детінізації постає не декларування тих чи інших принципів, а їх реалізація в процесах функціонування національної економічної системи. В світовій практиці уряд першочергово приймає міри щодо обмеження монопольної поведінки на ринку. В Україні: ті методи регулювання, що були застосовані, мають неадекватне спрямування у відповідності до форми

конкретних ринків, і крім цього, на державному рівні оголосили боротьбу з монополіями, а на практиці – стали створювати холдинги, навмисно та надмірно зависили значення та темпи приватизаційних процесів, викривили їх структуру.

Аналізуючи політику держави стосовно зниження рівня тіньової економіки в Україні, необхідно зазначити, що вона має фрагментальне спрямування. Більшість рішень стосовно детінізації, “відмивання” брудних грошей ухвалюються під тиском міжнародних фінансових центрів, що, по-перше, не завжди відповідає реальному стану, а по-друге, інтересам вітчизняної економіки і держави. Тому необхідно розробляти власну методологію вирішення проблеми зменшення масштабів тіньової економіки з урахуванням специфіки соціально-економічного розвитку держави на сучасному етапі. В умовах високого рівня корупції основними принципами такої системи повинні стати: прозорість; вчасність надання; достовірність і відповідальність за надану інформацію.

На думку вітчизняних дослідників, пріоритетами державної політики в сфері детінізації економіки України повинно бути:

- вдосконалення існуючих методик розрахунку рівня тіньової економіки з урахуванням світової практики;
- створення умов для детінізації суспільно-політичного процесу;
- підвищення ефективності управління державними фінансами на всіх стадіях планування та використання бюджетних коштів;
- вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності та поліпшення міжвідомчої взаємодії;
- вдосконалення законодавства у сфері боротьби з економічними злочинами;
- стимулювання розвитку безготівкових розрахунків;
- вдосконалення фіскального адміністрування;
- протидія тіньовій економіці в реальному секторі шляхом зниження транзакційних витрат та вдосконалення державної дозвільної системи;
- боротьба з корупцією та підвищення рівня правової культури населення;
- посилення захищеності прав на об’єкти інтелектуальної власності;
- зміцнення економічної безпеки держави у процесі поглиблення міжнародної та глобальної економічної інтеграції [12].

В Україні основною функцією держави у системі адміністрування залишається податковий контроль, причому для його реалізації вибрано жорсткий метод – суцільна перевірка. Цей метод є досить витратним, до того ж він має низьку економічну ефективність. Водночас, надання допомоги платникам податків у вчиненні податкового менеджменту не приділяється достатньо уваги. Нерідко така робота виконується формально і підпорядкована загальній фіскальній ідеології, тоді як в розвинених країнах світу, таких як Франція і США, надання допомоги платникам податків у здійсненні ними податкового менеджменту є пріоритетним у діяльності органів державної влади [13].

Таким чином, можна стверджувати, що зменшення масштабів тіньових економічних процесів обумовлює необхідність розробки державної стратегії детінізації національної економіки. Розроблення принципів державної стратегії повинне базуватись на світовому досвіді з урахуванням специфіки розвитку національної економічної системи. Враховуючи проблематичність виміру масштабів тіньової економіки, необхідно розробити доступну систему індикаторів рівня тіньової економіки, для унеможливлення маніпуляції стосовно результатів роботи щодо детінізації тих чи інших державних органів.

### Список використаної літератури

1. Особливості та шляхи детінізації економіки України [Текст] : матер. “круглого столу” / за ред. З. С. Варналія. — К. : НІСД, 2007. — 110 с.
2. Базилюк А. В. Що таке тіньова економіка, причини виникнення та умови розвитку / А. В. Базилюк, В. Ф. Волик // Профспілки України [Текст]. — 1997. — № 2. — С. 37.
3. Національна економіка [Текст] : навч. посіб. / за заг. ред. О. В. Носової. — К. : Центр учбової літератури, 2013. — 512 с.
4. Financial Flows from Developing Countries: 2000 – 2009 / Global Financial Integrity Program [Electronic resource]. — Access mode : [http://www.gfip.org/storage/gfip/documents/reports/IFF2010/gfi\\_iff\\_update\\_report-web.pdf](http://www.gfip.org/storage/gfip/documents/reports/IFF2010/gfi_iff_update_report-web.pdf).
5. Артус М. Тіньова економіка та напрями її подолання за умов ринкових відносин / М. Артус // Галицький економічний вісник [Текст]. — 2012. — № 2 (35). — С. 5—9.
6. Озерський І. В. Тіньовий сегмент економіки / І. В. Озерський // Економіка, фінанси, право [Текст]. — 2005. — № 1. — С. 28—31.
7. Варналій З. С. Теоретичні засади детінізації економіки України / З. С. Варналій // Вісник Вінницького політехнічного інституту [Текст]. — 2014. — № 1. — С. 46—53.
8. Августин Р. Р. Узагальнення світового досвіду формування ефективної системи детінізації національного господарства / Р. Р. Августин // Науковий вісник НЛТУ України [Текст]. — 2014. — С. 192—197.
9. Борщук Є. М. Теоретико-прикладні основи детінізації економіки України / Є. М. Борщук, А. В. Ліпенцев, М. М. Заверуха // Ефективність державного управління [Текст]. — 2015. — Вип. 43. — С. 29—35.
10. Особливості та шляхи детінізації економіки України... — С. 12.
11. Варналій З. С. Детінізація економіки як чинник забезпечення національної безпеки України / З. С. Варналій // Науковий вісник [Текст]. — Львів : [б. в.], 2009. — Вип. 1. — С. 3—20.
12. Там само. — С. 3—20.
13. Аржевитин С. Легализация или амнистия теневых доходов как способ возврата средств в легальную экономику / С. Аржевитин // Экономист. Научный и общественно-политический журнал [Текст]. — 2010. — № 7 (285). — С. 40.

*Стаття надійшла до редакції 29.03.2017  
Схвалена до друку редколегією 25.04.2017*

**Y. Borshchuk,  
V. Pryimak**

### SYSTEMATICITY OF NATIONAL ECONOMY UNSHADOWING PROCESSES

**This article examines the structure and scales of the shadow economy functioning in Ukraine. The development of the shadow economy is proved to be a very complex and large-scale problem in all countries of the transition period due to economic and social security. The author substantiates the statement that economy unshadowing is important both from a theoretical point of view, and for the creation of practical tools to normalize sociopolitical processes. The author also proves that the development of mechanisms for economy unshadowing should be based on the system analysis of the structure and peculiarities of the shadow economy functioning.**

**Keywords: shadow economy, shadow economic processes, unshadowing, management.**